

QUACK-JÁRÁS

Egy elfelejtett torzsai pünkösdi szokás elemzése

Verebélyi Kincső

ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest

Közlésre elfogadva: 1989. november 21.

A néphit - és népszokás-kutatás ma is szolgálhat meglepetésekkel, felfedezésekkel, akár magyar sajátosságnak tűnő jelenségekre akadunk rá, akár a történeti összehasonlító módszer régi, de bevált módszerével sikerüljön fényt derítenünk esetleg már ismert néprajzi tények új vontakozásaira. Helyszíni gyűjtéssel vagy adattári bűvárlatok során még mindig lehetséges olyan folklór jelenségre bukkani, amelyről eddig semmit vagy csak keveset tudunk - noha az, mirt a későbbiekben ez esetleg kiderül - valamikor a magyar, vagy magyarországi nemzetiségek népi kultúrájában jelentős szereppel rendelkezett. Példaként elég, ha itt Jung Károlynak a halotti korona, a kétkarácsonyi cérna, egy betegségdémon mint hiedelemalak témákat feldolgozó tanulmányaira utalunk¹, vagy bácskai német díszített keresztelői emléklapokat bemutató saját dolgozatom említem.²

Esetlegesnek, elszigeteltnek tűnő adatok nyomába eredve különösen a vegyes etnikumú és vallású területeken mutathatók jól ki olyan összefüggések, melyek mintegy prizmába gyűjtve tükröznek európai művelődéstörténeti tényeket és folyamatokat. Ilyen szempontból is rendkívül érdekes a Vajdaság a maga etnikai sokszínűségével. Minthogy a terület telepítéstörténete eléggé tisztátott³, egy-egy szemügre vett néprajzi jelenség eredetének kérdése - legalább is a sajátos vizsgálati szempontból - a különböző nemzetiségek betelepülésének időpontjával egyeztetendő. Így azután mintegy "laboratórium" körülmények között elemzhetők olyan kérdések például, hogy a hiedelmek és szokások kialakítása és fenntartása, esetleg módosulása, változása, milyen szerepet is játszott az elmúlt mintegy kétszáz évben az etnikai illetve lokális azonosságtudat kiépítése és megtartása szempontjából.

A vajdasági néprajzi kutatás még nem mérte fel a századforuló táján Torzsán /Torschau, Torža/ tanítóskodó Holzmann /Hajnal/ Ignác gyűjtő tevékenységét és anyagának értékeit. Holzmann azok közé a néptanítók

közé tartozott, akik a század elején a Néprajzi Társaság, pontosabban Sebestyén Gyula felhívásait követve bekapcsolódtak a néphagyományok irányított és tervszerűen szervezett gyűjtésébe. 1900-tól kezdve ugyanis az *Ethnographiá*-n kívül a *Néptanítók Lapja* is közölte a Néprajzi Társaság felhívásait, beszámolóit és közleményeit, mint ahogy a *Magyar Nyelvőr* hasonló felhívásainak szövegeit is. 1901-1902 folyamán a Luca-nap és vízkereszt közötti időszak népszokásainak és hiedelmeinek összegyűjtése volt a cél, a továbbiakban került sorra a regós-ének, az újévi hagyományok, a húsvéti tojás és hasonlók. Holzmann - aki nevét 1905 táján Hajnalra magyarosította - 1901-től 1917-ig állt kapcsolatban Sebestyén Gyulával -, legalábbis a fennmaradt adatok ezt tanúsítják. Gyűjtött anyagait időről - időre elküldte Sebestyén Gyulának remélve, hogy azok megjelennek az *Ethnographiában*. Publikálásra kerültek a "Bácskai gyermekjátékok" és a "Bácskai szerb lakodalmi szokás" című írásai⁴. A további gyűjtések máig kiadatlanok és a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában található meg.⁵ A küldeményeket kísérő levelek arról tanúskodnak, hogy Holzmann szorgalmasan olvasta az *Ethnographiát*, és ha valami olyat talált, amelyhez hasonló jelenséget falujában, illetve a falu környékén is észlelt, akkor azt gondosan lejegyezte. Túlnyomórészt Torzsa község lutheránus és kálvinista német lakói között gyűjtött, de alkalmanként a környék szlovák lakosainak szokásait is leírta. 1903. július 13-án kelt, Sebestyén Gyulának írt - eddig közöletlen, sőt idézetlen - leveléből származik az alábbi szokásleírás, amelynek elemzésére a következőkben térünk ki.⁶

"Van olyan népszokás is, a mely már feledésbe készül menni, bár 2-3 évtizeddel ezelőtt még járta. Hogy valahol mégis megmaradjon nyoma, összegyűjtöm és kérem, hogy az *Ethnographiában* közölni kegyeskedjék. Ilyen pl. egy már feledésbe menő - a biharmegyei turkajáráshoz hasonló - pünkösdi népszokás, mely itthelyt Pfingstquak-nak neveztetett és a következőleg ment véghez: Felöltöztettek több gyerkőcöt fehér ruhába, mp. a fejét fehér kendővel kötötték be, nyakára és derekára egy-egy fehér szoknyát kötöttek. Minden ilyen "Pfingstquak"-nak meg volt a maga csoportja, amely-lyel bejárta az ő környékét és következő mondókával kísérték:

Der Quak, der Quak hat die Ojer /Eier/ gefressen.

Er hat im Stahl die Pferde vergess'en!

Juché! Juché!

Man hört die Schüssel klingen,

Was wird die Jungfrau bringen?

Man hört die Pfannen cracken,

Was wird die alt'Frau machen?

(A béka, a béka megzabálta a tojást.

Ő a lovakat az istállóban felejtette.

Juhé, Juhé!

A tálak csörömpölése hallatszik.

Vajjon a leány mit hoz?

a serpenyő zörgése hallatszik,
vajjon az öregasszony mit készít?)
A Quakot azután tojással vagy pénzzel ajándékozták meg."

A szokás és mondóka főszereplője a "Quak".⁷ A "Quak" szó értelmezése nem könnyű. Adolf SPAMER részletesen elemezte azokat a Pfalzban, Saar vidék Pfalzzal határos területein és Elzászban ismert tavaszi/pünkösdi szokásokat, amelyekben a "Quack" a főszereplő.⁸ Legvalószínűbbnek azt az értelmezést tartja, miszerint a "Quack" a 'queck' 'élő', 'eleven' jelentésű régi kifejezés megszemélyesítése lenne. Wilhelm MANNHARDT és nyomában mások a "Quack"-ot békaként, békakirályként interpretálták és tavaszi esővárászló rítusokkal hozták összefüggésbe. Egy harmadik lehetséges magyarázat szerint a "Quack" egy sajátos madárnévből - lásd 'Nestquack' - származik, amely elnevezés német nyelvterületen több helyen is az utolsónak született gyermek, a kicsi, a buta, bumfordi figura, a hétalvó, az állatokat utolsóként a mezőre hajtó pásztor csúfneve. Éppen Pfalzból hoz példát Spamer arra, hogy a pásztorgyerekek közül a legostobábbat öltöztetik fel pünkösdi Quacknak. Az alakoskodók rendszerint zöld nádból, sásból, gallyakból készült öltözetet viselnek, gyalog, kocsin vagy lovon járnak a falvakban házról házra. Főleg fiatal legénykéek csoportjai köszöntőt énekelve kísérik a beöltözött főszereplőt. Néhol, például az Eger folyó mentén lévő Weissenstadt melletti Leuthen-ban, valamint Schwarzwald Würtenberghoz tartozó részén fehér maszkos Quack-ok is járnak. Spamer szerint a szokás párhuzamai német nyelvterületen és azon kívül is sok helyen megtalálhatók, és hozzájuk kapcsolódva olykor még a "téltemetés" motívumai is felbukkanak. A köszöntő /kéregető/ menet tojást, szalonnát, pénzt kap a felköszöntött házbeliectől.

Magyarországon Quack-járása vonatkozó adatot közelebbi meghatározás nélkül a Bánátból illetve a Duna mentén letelepedett németek köréből említenek a források.⁹ Párhuzamként érdemes a tolna megyei Mucsin a Fulda környékéről származó egykori telepések utódainál a legutóbbi időkig meglévő pünkösdi falu feljáró szokást említeni.¹⁰ Itt Pünkösöd hajnalán a legénykéek csoportjai házról-házra járva keresik azt, aki a legtovább marad az ágyban. Ő a "Pfungstlummel". Virágokból vagy szalmakötélből font koszorút tesznek a fejére, miközben dalt is énekelnek:

Pfungstlummel, Pfungstlummel hoho!
Der Pfungstlummel ist schon do.
Hot Eier und Speck gefressen.
Hot den Esel im Stall vergessen.
O du liebes Fraiche!
Gib mor doch a Ache!
Gib mir doch a Stückel Speck!
Geh ich vor eure Tür weg!
(Pünkösdi faragatlan fickó,...

Itt van már a pünkösdi faragatlan fickó.
 A tojást és a szalonnát már mezeabálta,
 A szamarat az istállóban felejtette.
 Oh drága asszonykám!
 Adj nekem mégis egy kevés ...../Tojást/
 Adj nekem mégis egy darabka szalonnát!
 S ajtód elöl már megyek is el!)

Kardos Ferenc gyűjtő közlése szerint 1945 táján pünkösdi királynéjárás közben énekeltek a pünkösdi faragatlan fickóról.¹¹ /Pfungstlummel/. Ahová peúig az éneklő kislánycsoport beköszöntött, ott tojást és szalonnát dobtak a pünkösdi királynő kosarába. A falu feljárás végén a serdülő lányok és fiúk együtt sütötték meg és fogyasztották el a szalonnás rántottát Mucsin.

Ismeretes, hogy Torzsára Pfalzból is kerültek telepések. Így azzal a nagyon ritka esettel van dolgunk, amikor egy magyarországi német népszokásról bizonyosan meg tudjuk állapítani annak eredetét. A Torzsán lejegyzett töredékes szokásforma és rítus-szöveg gyakorlatilag csak a már említett német variánsok alapján világítható meg.¹² Esetünkben Torzsán a "Quack" annak a pásztorfiúnak a csúfneve lehet, aki az utolsó, s mint ilyen kerül a pünkösdi szokás középpontjába. Ő eszi meg a tojásadományt, amint ezt a szöveg első sora meg is mondja. Ő, azaz a Quack hagyta a lovat az istállóban - állítja a mondóka második sora. Ez a sor nemcsak a "pásztorok között az utolsó", illetve "a leglustább legény" értelmezést teszi lehetővé, hanem a tavaszi /pünkösdi lovaglás, lovas-felvonulás, lovagló-verseny és hasonló halvány emlékét is őrzi.¹³ A Mucsiról ismert változat és a torzsaí változat egybevetése nyomán felmerül ez a kérdés, hogy a rítusszövegben említett számár- illetve lómotívum mennyiben jelentéshordozó elem. Csak további példák egybevetése után lehet majd a problémát megnyugtatóan megoldani.¹⁴

A mondóka harmadik sora: Juché! Juché! - ujjongó kiáltás és mint ilyen a köszöntésben helyén való. Tulajdonképpen a rítusszöveg hét sorából ez az egyetlen sor, amely köszöntő jellegű.

A következő négy sor tartalmilag elválik az első résztől, annál összefüggőbb és egy életképszerű jelenet leírásaként is felfogható: a köszöntő-kéregző legények csoportját a nagylány kínálja meg valamivel egy tálról, az asszony pedig serpenyőben valami másik ételt készít. A "tál" és a "serpenyő" egyenként való emlegetése okán gondolhatunk két különböző ételre. A "Schüssel" /tál/ említése alapján nem tudjuk pontosan, milyen ételfélére gondoljunk. A "Pfannen" /serpenyő/ a benne sült "Pfannenkuchen"-t /tojásrántottát/ idézi. Nem erőltetett ez az interpretáció, mivel számos adat van arra, hogy a legénycsoportok vállalkozásaik alkalmával közös tojáslakomát rendeztek. A közös tojáslakoma, nevezetesen valamilyen rántotta-fogyasztás, jobbra tavaszi szokások keretébe ágyazott. Lehetne a "Pfannenkuchen"-t fánkként is érteni, a fánk szokásszerű fogyasztásának ideje azonban nem a pünkösd, hanem a farsang.¹⁵ Csak a korabeli és a helyi táplálkozási szokások ismeretében lehetne a kérdést teljes biztonsággal eldönteni.

A leány /öregasszony ellentétpár szerepeltetése sem lehet véletlen. E figurák könnyen felfoghatók a bőjt/bőség ellentétpár megszemélyesítőiként

vagy legalább is allegóriáiként. Megengedhető ez a feltételezés, mivel a pünkösdi ünnepeket is böjt, mégpedig kántorböjt előzte meg egykor. A böjt/bőség jelentésre való utalás kézenfekvőbbnek látszik mint a tél/tavaszmotívumra való, noha ez sem kizárt.

A gyűjtő a Bihar megyei farsangi kecskemaszkos alakoskodáshoz /a turkajáráshoz/ hasonlítja a torzsai protestáns németek békajárását /Quack/. A Quack-ok falufeljárása azonban nem állatalakoskodás, nem tudunk arról, hogy békának öltöznének, és ez a turkajáráshoz viszonyítva lényeges különbség.¹⁶ A 'Přingsquack' is, mint a 'Přingstlümml' csupán csúfnév. Karneváli jellegű is lehet a fehér maszkot helyettesítő fejviselet és a fehér női szoknyából alakított ruházat. További vonások /pl. az hogy a szokást fiatal fiúk csoportja gyakorolja, hogy köszöntve, kéregetve járnak a faluban /nemcsak a turkajárással, hanem még több más szokással is formai azonosságot mutat. Tanulságosabb ha megemlíjtük, hogy Holzmann Ignác a Torzsától nem túl távol fekvő Pivnica községből közöl egy tót /szlovák/ népszokást, amelyre szomorú- és virágvasárnapkor kerül sor. E napokon virágkoszorúval ékesített gyermekek énekelve jártak házról házra. Köszöntőjükért ők is tojást kaptak. Az ének szövege teljesebb mint a torzsai szöveg és egyértelműbben kiderül belőle, hogy itt tulajdonképpen egy Szent György-napi esővarázsló rítusról van szó.¹⁷

Dodola-szöveg

Szomorú vasárnap
 Hová tetted a kulcsokat?
 Oda adtam, oda adtam
 a szomorú Györgynek.
 Szomorú György felkel,
 Ébresztgeti a földeket.
 Zöld fű
 Térdig érő fű.
 Megfőzünk, megfőzünk egy főzet sört
 megsütünk, megsütünk öt kenyeret!
 Elhívjuk, elhívjuk
 A bíró fiát.
 Ha nem fog inni,
 megverjük,
 Ha nem fog enni
 megdöngetjük
 kiam, kam három /szójáték/
 A haját meghúzzuk.
 Adj gazdasszonyka
 egy tojásját.
 vagy kettőt.
 Hiszen ez a kevéske
 majd megtérül.

Smutná nedela
 Dé si kluče poděla?
 Ta dala som ta dala
 Smutnemu Ďurovi.
 Smutni Ďuro stává,
 Zemi obnikáva
 Tráva zelená
 Z više kolená
 Navarime, navarime var piva
 Napeičeme, napeičime pete klebá!
 Zavolame, zavolame
 Richtároho sina
 Až ne budě piti
 Bude neho biti
 Az ne bude jesti,
 kiam, kiam, három.
 Za neasi ho kájom,
 Daj gazdinka
 jedno vaječko.
 lebo dve.
 Čak vam to maličko
 Udbubúe.

(A magyar fordítást is Holzmann Ignác közölte.)

A torzsai Pfingstquack esetében a tavaszi vegetációs rítusra következtetni csak többszörös áttételeken keresztül, a német hagyományban adatolt párhuzamok alapján lehet. Abban azonban bizonyosak lehetünk, hogy a Quack fennmaradásában mintegy százötven éven át az is szerepet játszott, hogy a környéken más és más nemzetiségű falvakban funkcionálisan hasonló, de megjelenési formáikban mégis különböző szokások éltek.

Jegyzetek

1. Jung K. 1980, 1984, 1985.
2. Verebéli K. 1985.
3. A témára vonatkozó irodalom felsorolása vagy kiragadott példákra való utalás helyett említtem A. Scherer kétkötetes bibliográfiáját, amelynek alapján a terület történetét, gazdálkodását néprajzát, szépirodalmát stb. illetően lehet tájékozódni. Lásd A. Scherer, 1966.
4. Holzmann I. 1906, 1907.
5. Az Országos Néprajzi Múzeum /Budapest/ Ethnológiai Adattára Holzmann /Hajnal/ Ignác gyűjtéseit az alábbi számokon tartja nyilván: EA 94, 95, 739, 742, 801⁺, 802⁺, 844, 1887⁺, 1895⁺, 2145⁺, 2147⁺, 2175⁺, 2176⁺, 3618⁺, 3619⁺, 3627⁺, 8758⁺, 8759⁺, 8760, 8761⁺, 8762, 8763⁺, 8764⁺, 8765⁺, 8766⁺, 8767. Ebből a + jelölt 17 tétel Torzsáról származó adatot /is/ tartalmaz.
6. EA - 802,
7. A "Quak" eredeti helyesírása 'Quack'.
8. Spamer, A. 1935. II. kötet 84-87.
9. Kátasck-Langei, A. 1955, 121-122.
10. Hambuch, W. - Strigens, A. 1989, 135-137.
11. EA 843. sz. tétel Kardos Ferenc 1945 körül keletkezett leírását tartalmazza a Tolna megyei Mucsi község katolikus német telepeseinek pünkösdi szokásairól. A "Pfingstlümmei" és a pünkösdi királynőjárás összeolvadását lehet megállapítani e beszámoló alapján. Érdekes, hogy mintegy 25 évvel később a pünkösdi királynőjárást már nem találták meg a kutatók. Lásd 10. sz. jegyzetet. Egyébként a Pfingstlümmei-dal egy változatát, amely csaknem szószertint megegyezik a Hambuch, W. - Strigens, A. által közölttel, ő is lejegyezte.
12. A bőséges szakirodalomból a tájékozódást könnyítendő csupán utalunk itt néhány pünkösdi szokással és pünkösdi alakoskodással, a Pfingstquack-kal kapcsolatos tanulmányra: Becker, A. 1907, 1925, Juhász, K. 1961, Mössinger Fr. 1939, Weber-Kellermann, I. 1958.
13. Saueremann, D. 1968.
14. A hazai németek pünkösdi szokásainak összegyűjtése már önmagában is tanulságos lenne a távolabbi párhuzamok vizsgálata nélkül is. Vö: Hartmann, R. 1931, Schmidt-Endres A. 1958, Teibert, J. 1952, Weidlein, J. 1935.
15. Burgstaller, E. 1957.
16. Az állatmaszkos alakoskodással kapcsolatban lásd Ujváry Z. 1989, a turkajársról uő, 1983, I. 246-280.
17. EA 3627. A magyarországi esővarázsló rítusokkal kapcsolatban lásd Dömötör T. - Eperjessy E. 1967., valamint Ujváry Z. 1980, 119-159.

Irodalom

- BECKER, Albert
 1907 Pfälzer Frühlingsfeiern.
Hessische Blätter für Volkskunde, 145-177.
 1925 Pläzler Volkskunde. Leipzig.
- BELLOSICS Bálint
 1895 Dodola. *Ethnographia*, 418-422
- BURGSTALLER, Ernst
 1957 Brauchtumsgebäcke und Weihnachtsspeisen. Linz.
- DÖMÖTÖR, Tekla
 -EPERJESSY, Ernő
 1967 Dodola and other Slavonic
 Folk-Customs in Country Baranya /Hungary/ 399-408.
- HAJNAL /HOLZMANN/ Ignác
 1906 Bácskai gyermekjátékok. *Néprajzi Értesítő*, 56-68.
 Zsidó gyermekjátékok. *Néprajzi Értesítő*, 125-126.
 1908 Bácskai szerb lakodalmi szokások. *Ethnographia*, 41-43.
 Balázsjárás Körmöcbánya vikékén. *Ethnographia*, 289-290.
- HAMBUCH, W. - STRIGENS, A.
 1989 Das Brauchtum. In: Hambuch, W. -Husznai-Hambuch, I.-Keidl, Fr.- Strigens, A.: Beiträge zur Volkskunde der fuldischen Gemeinde Mutsching/Mucsi in der Schwäbischen Türkei. Ungarndeutsche Studien, Bd. 5. Budapest.
- HARTMANN, Rudolf
 1931 Der "Pfungstlimmel" in deutsch-ungarischer Siedlungen.
Deutsch-ungarische Heimatblätter, 27-35.
- JUHÁSZ, Koloman
 1961 Volksbräuche im Banat. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Bd. 64. 22-33.
- JUNG Károly
 1980 A kiházastatlanok halotti koronája. *Ethnographia*, 79-89.
 1983 A hajnali mosdatás kérdéséhez. Adatok egy lakodalmi rítus betiltásához és összehasonlító vizsgálatához. In: *Novák L.-Ujváry Z. Szerk./Lakodalom. Debrecen*, 257-276.
 1984 A kétkarácsonyi cérna. Adatok a boszorkány felismerésének és elhárításának kérdéséhez a magyar-délszláv egybevető vizsgálat tükrében. In: *Folklór és tradíció. I. Budapest*, 324-336.
 1985 A rosseb démona. Adatok egy valószínűsíthető betegségdémon-típus vizsgálatának kérdéséhez. *Hungarológiai Közlemények*, 3-4. sz. 379-391.
- KARASEK-LANGER, Alfred
 1955 Die donauschwäbische Volksschauspiel-Landschaft. *Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen*, 93-144.
- LOHMEYER, Karl
 1910 Die Pfungstquack in der Saargegend. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*. 399-401
- MÖSSINGER, Friedrich
 1939 Pfungstgestalten.
Hessische Blätter für Volkskunde, 5-61.
- SAUERMAN, Diemar
 1968 Der letzte im Pfungstbrauch. *Zeitschrift für Volkskunde*, 228-247.
- SHERER, Anton
 1966 Donauschwäbische Bibliographie. Bd. I. 1935-55. München
 1974 Donauschwäbische Bibliographie. Bd. II. 1955-1965. München.
- SCHMIDT-ENDRES, Annie
 1958 Die Pfungstquack. *Donauschwabe*. Jg. 8, Nr. 21./25. 5. 1958. 4.
- SPAMER, Adolf
 é. n. Sitte und Brauch. in: W. Pe/31 er: Handbuch der deutschen Volkskunde. Bd. II. Potsdam 84.

- TEIBERT, Josef
1952 Pfingstlümmelreiten im Banat. *Neuland/Saizburg*, Jg. 5. Nr. 22. /31. 5. 1952./ 5.
- UJVÁRY, Zoltán
1980 Esővarázsló szokások és rítusok. In: Uő: Népszokás és népköltészet. Debrecen, 1980, 119-159.
1983 Játék és maszk. I-II.III. Debrecen.
1988 Játék és maszk. IV. Debrecen.
1989 Állatmaszkok. Debrecen.
- VEREBÉLYI Kincő
1985 Díszített emléklapok a Bácskából.
Hungarológiai Közlemények 3-4. sz. 359-378.
- WEBER-KELLERMANN, Ingerborg
1958 Laubkőnig und Schössmeier. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, 366-385.
- WEIDLEIN, Johann
1935 Jarzeitbrauche in der mittleren Tolnau. *Deutsch-ungarische Heimatblätter*, VII. Jg. H. 1. 59-62.
- WEINHOLD, Karl
1893 Der Wettlauf im deutschen Volksleben.
Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1-22
- WOLFF, Theodor
1902 Volksleben an der oberen Nahe. *Zeitschrift für Volkskunde*, 418-425.